

NAČELA KAZNENIH POSTUPAKA PROTIV PRAVNIH LICA*

Milica Kolaković-Bojović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Princip jedinstvenosti postupka koji se za kazneno delo pokreće i vodi protiv pravnog i odgovornog lica, zahteva modifikaciju kako forme, tako i dometa osnovnih procesnih načela koja važe u postupcima koji se vode isključivo protiv fizičkih lica. Ove izmene su najznačajnije u sferi principa na kojima se zasniva gonjenje pravnih lica za kaznena dela, pa autor izlaganje ograničava upravo na pomenutu oblast. Pod kojim uslovima se može odstupiti od načela jedinstvenosti postupka; Može li se postupak pokrenuti i voditi samo protiv pravnog, u slučaju da je identitet odgovornog lica nepoznanica; Kako princip jedinstvenosti postupka utiče na načelo ne bis in idem- samo su neka od pitanja koja autor nastoji da sagleda u svetlu tripartitnog sistema odgovornosti koji egzistira u našem pravu, obuhvatajući krivična dela, privredne prestupe i prekršaje.

KLJUČNE REČI: Pravno lice/odgovorno lice / načela / kazneni postupak

1. O ODGOVORNOSTI PRAVNIH LICA ZA KAZNENA DELA

Princip *Societas delinquere non potest* poklekao je pred realnošću u većini savremenih pravnih sistema. Svest o rastućem problemu društveno-opasnih ponašanja čiji su akteri pravna lica, kao i nastojanje međunarodne zajednice

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: kolakius@gmail.com

da, kroz niz akata, podstakne države da ovu oblast pravno regulišu, učinili su da predviđanje nekog od vidova odgovornosti pravnih lica za kaznena dela, postane uobičajena praksa, kako u okviru anglosaksonskog, tako i evropsko-kontinentalnog pravnog područja.

Odgovornost pravnih lica najčešće se predviđa kao krivična i/ili prekršajna. U kaznenom pravu Republike Srbije, nakon pet decenija promena koje su rezultirale donošenjem Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela¹, uspostavljen je tripartitni sistem, tako da pravno lice može odgovarati za krivično delo, privredni prestup ili prekršaj.

Artificijalna priroda pravnog lica podrazumeva da radnju izvršenja kaznenog dela za koje ono odgovara, preuzima fizičko lice. Shodno tome, kao jedno od osnovnih procesnih načela po kojima se odvijaju krivični, prekršajni i postupci za privredne prestupe, jeste načelo jedinstvenosti postupka. Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, Zakon o privrednim prestupima² i Zakon o prekršajima³ predviđaju da se protiv pravnog lica i odgovornog lica u pravnom licu pokreće i vodi jedinstveni postupak. Suština ovog principa ogleda se u tome da se protiv pravnog i odgovornog lica podiže jedan optužni akt i donosi jedna odluka.

Kako načelo jedinstvenosti postupka predstavlja procesnopravni aspekt modela izvedene kaznene odgovornosti,⁴ jasno je da će i domen primene ovog principa zavisi od modela odgovornosti usvojenog u konkretnom zakonodavstvu. U tom smislu, moguće je, kako u najvažnijim međunarodnim dokumentima, tako i zakonodavstvima pojedinih država, pronaći različita rešenja. Njihova sadržina uglavnom je uslovljena priklanjanjem nekom od najznačajnijih teorijskih koncepata o modelima i osnovima odgovornosti pravnih lica za kaznena dela.

Tako se Preporuka R(88)18⁵, kao najvažniji međunarodni dokument u ovoj oblasti, temelji na teorijskim osnovama doktrine identifikacije. U skladu sa tim, visokopozicionirani organi upravljanja smatraju se *alter ego*-m pravnog lica, a njihove se radnje pravnom licu pripisuju kao da ih je samo preduzelo.

¹ Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela- ZOPLKD, *Sl. glasnik RS*, br. 97/08.

² Zakon o privrednim prestupima, *Sl. list SFRJ*, br. 4/1977, 36/1977, 14/1985, 74/1987, 57/1989, 3/1990 i *Sl. list SRJ*, br. 27/1992, 24/1994, 28/1996 i 64/2001.

³ Zakon o prekršajima, *Sl. glasnik RS*, br. 101/2005, 116/2008 i 111/2009.

⁴ Đurđević, Z. (2005) *Komentar Zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela*, Zagreb, 104.

⁵ Recommendation R(88) 18, Council of Europe Committee of Ministers, Liability of Enterprises Having Legal Personality for Offences Committed in the Exercise of their Activities (Adopted by the Committee of Ministers on 20 October 1988 at the 420th meeting of the Ministers' Deputies)

Ograničenje ovog pristupa predviđeno je paragrafom 1.4. Preporuke, po kome je isključena odgovornost pravnog lica ukoliko organi upravljanja nisu znali za izvršenje dela a preduzeli su sve neophodne mere da se ono predupredi. Istovremeno, paragraf 1.2. predviđa mogućnost da pravno lice bude odgovorno za učinjeno delo čak i kada je identitet odgovornog lica ostao nepoznanica, ili ono, iako poznato, nije oglašeno krivim.

Teorija identifikacije nastala je i bila prihvaćena, u ranom periodu razvoja odgovornosti pravnih lica za kaznena dela u anglosaksonskom pravu. Danas je na ovom pravnom području dominantna *Respondet superior* doktrina. Promena koju je ovaj koncept doneo u odnosu na teoriju identifikacije, sastoji se u tome što se odgovornost pravnog lica više ne mora zasnivati samo na odgovornosti lica koja su na rukovodećim pozicijama već i na aktima svih zaposlenih koji su, delajući u okviru svojih ovlašćenja, sa namerom da za pravno lice ostvare korist, izvršili krivično delo.⁶

Malobrojni pravni sistemi odgovornost pravnih lica postavljaju kao autonomnu, na teorijskim osnovama (poslednjih decenija razvijene) *Mens rea* doktrine. Po ovom teorijskom konceptu, odgovornost pravnog lica može se zasnivati i na postojanju tzv. kriminalnog duha ili kriminalne kulture, odnosno na činjenici da pravno lice predstavlja okruženje koje je stimulatивно za vršenje krivičnih dela jer u njemu postoji "kultura nepoštovanja propisa."⁷

2. USLOVI ODGOVORNOST PRAVNIH LICA ZA KAZNENA DELA U PRAVU REPUBLIKE SRBIJE

Za postojanje kaznenog dela pravnog lica, (čl. 2.) Zakona o privrednim prestupima zahteva samo da je došlo do povrede propisa o privrednom ili finansijkom poslovanju, a Zakon o prekršajima (čl. 2.), da je skrivljeno izvršena protivpravna radnja koja je propisom nadležnog organa propisana kao prekršaj. Član 6. ZOPLKD-a, pored zahteva da je odgovorno lice, u okviru svojih poslova, odnosno ovlašćenja, izvršilo krivično delo, kao jedan od uslova za postojanje odgovornosti pravnog lica postavlja i zahtev da je krivično delo izvršeno u nameri da se za pravno lice ostvari korist.

⁶ Više o tome: Ilić, G. (2007) *Odgovornost pravnih lica kao predmet (posebnog) krivičnog zakonodavstva, Ustav Republike Srbije, krivično zakonodavstvo i organizacija pravosuđa: (četrdeset četvrto) XLIV redovno godišnje savetovanje Udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu*, Intermex, Zlatibor- Beograd, 207.

⁷ Đurđević, Z. (2005): 104.

Ovaj uslov se često u teoriji ocenjuje kao suvišan, a u prilog tome se navodi primer krivičnih dela protiv životne sredine uz isticanje da se njihovim izvršenjem za pravna lica ne ostvaruje nikakva korist.⁸ Ove tvrdnje ipak nisu sasvim tačne. Naime, poštovanje propisa o zaštiti životne sredine, neretko za industrijalce predstavlja značajan finansijski izdatak. Ugradnja specijalne opreme namenjene prečišćavanju otpadnih voda i štetnih isparenja, kao i skladištenje i otpremanje opasnog otpada na način koji je u skladu sa propisima koji regulišu tu oblast, poskupljuju proces proizvodnje u meri koja ga može učiniti gotovo neisplativim. Upravo zbog toga, ogroman procenat kaznenih dela iz sve tri kategorije, izvrši se da bi se pravnom licu, uštedom na pomenutim ulaganjima, pribavila korist. Čak i van ovih okvira, u situacijama kada ugrožavanje životne sredine nije izazvano namerom da se korist pravnom licu pribavi protivpravnom delovanjem, smatramo da se postupak može pokrenuti i voditi i protiv pravnog lica ako se uslov, "namere pribavljanja koristi pravnom licu", ispravno shvati. S tim u vezi, Stojanović⁹ ističe da nameru da se ostvari korist za pravno lice ne treba tumačiti kao nameru da se to učini izvršenjem krivičnog dela. Padi se zapravo o situacijama gde odgovorno ili fizičko lice pod njegovim nadzorom i kontrolom, dela u okviru svojih poslova i ovlašćenja sa namerom da pravnom licu ostvari korist, ali pritom izvrši krivično delo.

3. PROCESNI ASPEKTI ODGOVORNOSTI PRAVNIH LICA ZA KAZNENA DELA U PRAVU REPUBLIKE SRBIJE

3.1. Načelo jedinstvenosti u kaznenim postupcima protiv pravnih lica

Većina savremenih evropskih zakonodavstava postavlja odgovornost pravnog lica na temeljima teorije identifikacije, predviđajući jedinstvenost postupka kao osnovno procesno načelo od koga zavisi oblik i dometi svih ostalih procesnih principa. Zahtev za vođenjem jedinstvenog postupka protiv pravnog i odgovornog lica povlači sa sobom neophodnost modifikacije pojedinih načela koja neprikosnovenno važe u postupcima koji se vode samo protiv fizičkih lica. Konsekvence ovog principa najuočljivije su i najveći uticaj imaju na oblik i domašaj načela krivičnog gonjenja koja oblikuju ovu fazu.

⁸ Bajović, V. (2010) Pravno lice kao okrivljeni u krivičnom postupku, *Pravo i privreda*, 4-6: 494-495.

⁹ Stojanović, Z. (2010) Odgovornost pravnog lica za krivična djela- Razvoj i stanje u svijetu, *Odgovornost pravnih lica za krivična djela - Povraćaj dobara*, Uprava za antikorupcijsku inicijativu, Podgorica, 20-21.

Zakon o odgovornosti pravnih lica (čl. 35 stav 1) kaže da se za isto krivično delo, protiv pravnog i odgovornog lica, po pravilu pokreće i vodi jedinstveni postupak i donosi jedna presuda. Sličnu odredbu sadrže član 51 Zakona o privrednim prestupima i član 98 Zakona o prekršajima koji predviđaju pokretanje i vođenje jedinstvenog postupka protiv pravnog i odgovornog lica.

3.1.1. Odstupanja od principa jedinstvenosti postupka

Član 35 ZOPLKD-a ostavlja mogućnost vođenja krivičnog postupka samo protiv pravnog, "ako zbog postojanja zakonom određenih razloga nije moguće pokrenuti ili voditi krivični postupak protiv odgovornog lica". Takođe, postupak se može pokrenuti i voditi samo protiv odgovornog lica ako je pre pokretanja krivičnog postupka pravno lice prestalo da postoji.

Zakon o privrednim prestupima (čl. 51 st. 2) dozvoljava pokretanje i sprovođenje postupka samo protiv pravnog ili odgovornog lica ako postoje zakonski razlozi za gonjenje samo jednog od njih ili ako se protiv odgovornog lica vodi postupak za krivično delo koje ima obeležje privrednog prestupa.

Ovu mogućnost propisuje i Zakon o prekršajima, (čl. 98) u slučaju da postoje zakonski razlozi da se postupak vodi samo protiv jednog od njih. Takođe, ako se protiv odgovornog lica u pravnom licu ne može pokrenuti postupak, on će se pokrenuti i sprovesti samo protiv pravnog lica. Kao i ZOPLKD, Zakon o prekršajima, u slučaju da je pravno lice prestalo da postoji, dozvoljava pokretanje i vođenje postupka samo protiv odgovornog lica.

Ova rešenja su u skladu sa već pominjanom odredbom I.2. preporuke R(88)18. Mada zakonodavac ne daje preciznije određenje razloga čije bi postojanje predstavljalo ispunjenje uslova da se odstupi od načela jedinstvenog postupka, kako Bajović¹⁰ ispravno zaključuje, analognom primenom odredaba Zakonika o krivičnom postupku¹¹, to bi važno za slučaj da se odgovorno lice nalazi u bekstvu ili je nedostižno državnim organima, ako je umrlo pre pokretanja postupka, uživa imunitet i tsl. Autorka se istovremeno pita, na čemu bi se zasnivala odgovornost pravnog lica kada bi postupak bio vođen samo protiv njega a ne i protiv odgovornog lica, na čijoj se krivici inače odgovornost pravnog lica zasniva, zaključujući da bi takav postupak morao rezultirati donošenjem oslobađajuće presude.¹² Ovo shvatanje bi se međutim moglo kritikovati jer se u spornoj situaciji može

¹⁰ Bajović, V. (2010): 495.

¹¹ Zakonik o krivičnom postupku- ZKP, Sl. list SRJ, br. 70/01, 68/02, Sl. glasnik RS, br. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07, 20/09, 72/09 i 76/10.

¹² Bajović, V. (2010): 497.

primeniti princip pretpostavljene krivice odgovornog lica. Suprotno nazivu, ovde se krivica odgovornog lica ne pretpostavlja, već se u postupku protiv pravnog lica utvrđuje kao bilo koja druga činjenica.¹³

Analizirajući praksu francuskih sudova u ovoj oblasti, Galičić¹⁴ dolazi do zaključka da se upravo primenom ovog principa otvara mogućnost za gonjenje pravnog, i u situacijama kada fizičko lice ne može biti odgovorno. On ukazuje i na slična rešenja u drugim evropskim državama, pa tako navodi čl. 100 Švajcarskog krivičnog zakona iz 2003. godine (Strafgesetzbuch), koji kaže, da će se "preduzeće kazniti nezavisno o kažnjivosti fizičkog lica ako mu se može uputiti prigovor da nije preduzelo sve potrebne i predvidive organizacijske mjere da bi spriječilo krivično djelo".

Jedina situacija koja primenom principa pretpostavljene krivice ne bi mogla rešiti, ujedno je i pitanje koje izaziva najviše polemike u ovoj oblasti. Padje se o odstupanju od načela jedinstvenosti postupka u slučaju kada odgovorno lice nije poznato.

Kako član 7 stav 2 ZOPLKD-a predviđa mogućnost da pravno lice odgovara za krivično delo odgovornog lica čak i ako je krivični postupak protiv odgovornog lica obustavljen ili je optužba odbijena, a već pomenuta odredba člana 35 istog zakona ostavlja mogućnost pokretanja i vođenja krivičnog postupka samo protiv pravnog lica, "ako zbog postojanja zakonom određenih razloga nije moguće pokrenuti ili voditi krivični postupak protiv odgovornog lica", postavlja se pitanje tumačenja i primene ovih normi u situaciji kada je identitet odgovornog lica nepoznanica.

Član 35, stav 2, ostavlja mogućnost pokretanja i vođenja postupka samo protiv pravnog lica i u situacijama kada je odgovorno lice ostalo nepoznato. Po Stojanoviću¹⁵, pokretanje i vođenje postupka bi i tada bilo moguće. On navodi da, "ako objektivne okolnosti učinjenog krivičnog dela sasvim jasno i nedvosmisleno ukazuju na ispunjenost subjektivnih elemenata, moglo bi se uzeti da je postojanje krivičnog dela učinjenog od strane fizičkog (odgovornog) lica kao uslov za odgovornost pravnog lica ispunjen." Ovakvo tumačenje u skladu je i sa preporukom R (88)18, paragraf I. 2. po kome odgovornost pravnog lica treba da bude ustanovljena bez obzira na to da li odgovorno lice može biti identifikovano.

¹³ Više u Đurđević, Z. (2005): 57.

¹⁴ Galičić, D. (2010) Odgovornost pravnog lica za krivična djela- Razvoj i stanje u svijetu, *Odgovornost pravnih lica za krivična djela - Povraćaj dobara*, Uprava za antikorupcijsku inicijativu, Podgorica, 29.

¹⁵ Više o tome, Stojanović, Z. (2010):23-24.

Ne smatramo opravdanom tvrdnju o oprečnosti odredaba članova 7 stav 2 i 35 stav 2 ZOPLKD-a, koju ističe Bajović. Naime, analizirajući član 7 stav 2, autorka zaključuje kako, "da bi postupak protiv određenog lica bio obustavljen, on po logici stvari prethodno mora započeti, a za pokretanje postupka protiv fizičkog lica neophodna je njegova identifikacija."¹⁶ Izgleda nam da je problem o kome se ovde govori zapravo nepostojeći. Naime, radi se o dve različite situacije:

Prva se vezuje za trenutak pokretanja postupka. U ovoj fazi, moguća su dva potencijalna scenarija:

- Po prvom, identitet odgovornog lica je poznat ali postoje smetnje za pokretanje postupka protiv njega.
- Po drugom identitet odgovornog lica je nepoznat ali se na osnovu člana 35 stav 2, postupak može pokrenuti i voditi samo protiv pravnog lica a njegova odgovornost se može utvrditi po pomenutom principu koji zastupa Stojanović.

U drugoj situaciji, već je pokrenut jedinstveni postupak protiv pravnog i odgovornog lica ali je protiv odgovornog lica postupak obustavljen ili je optužba odbijena. U tom slučaju, postupak se može nastaviti protiv pravnog lica.

Pešenje po kome se ne zahteva da je utvrđen identitet odgovornog lica, može se sresti i u uporednom pravu. Tako, iako hrvatski Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela¹⁷ ne reguliše eksplicitno ovu situaciju, u teoriji se može naići na stav da se odredba člana 5 stav odnosi i na ove slučajeve. Đurđević¹⁸ ističe da bi isključiva zavisnost odgovornosti pravnog, od krivice odgovornog lica, dovela do nekažnjavanja pravnih lica kada je identitet odgovornog lica ostao nepoznat, ističući da bi takvo rešenje bilo kriminalno-politički neprihvatljivo. Istog mišljenja je i Galičić, koji navodi drugostepenu odluku Županijskog suda u Koprivnici po kojoj "u slučaju stvarne ili pravne zapreke (obustava postupka), odnosno nemogućnosti identifikovanja fizičkog lica, dovoljna i pretpostavljena odgovornost odgovornog lica kako bi se utvrdila odgovornost pravnog lica za kazneno djelo."¹⁹

¹⁶ Bajović, V. (2010):497.

¹⁷ Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela- ZOPOK, NN, 151/03, 110/07.

¹⁸ Đurđević, Z. (2005): 56.

¹⁹ Galičić, D. (2010):28.

3.2. Načela gonjenja pravnih lica u postupcima za kaznena dela

3.2.1. Pokretanje i vođenje postupka protiv pravnog lica - obaveza ili mogućnost?

Kako ZOPLKD reguliše samo pojedina pitanja vezana za pokretanje i tok postupka protiv pravnog lica, članom 54 predviđena je primena odredaba ZKP-a u svim situacijama koje ZOPLKD-om nisu posebno regulisane.

S obzirom na to, da načelo legaliteta nije eksplicitno regulisano ZOPLKD-om, iz navedene odredbe čl. 54 sledilo bi da se primenjuju odredbe iz čl. 20 ZKP-a, po kojima je javni tužilac u obavezi da preduzme krivično gonjenje kada postoji osnovana sumnja da je određeno lice izvršilo krivično delo. U kontekstu čl. 6 ZOPLKD-a to bi značilo da je javni tužilac dužan da preduzme krivično gonjenje ukoliko postoji osnovana sumnja da je odgovorno lice izvršilo krivično delo, postupajući u okviru svojih poslova ili ovlašćenja, i to u nameri da za pravno lice ostvari korist, kao i kada je do izvršenja krivičnog dela došlo zbog nepostojanja nadzora ili kontrole od strane odgovornog lica nad fizičkim licem koje je preduzelo radnju izvršenja a u korist pravnog lica.

Ova obaveza javnog tužioca dovedena je u pitanje već pominjanom odredbom člana 35, stav 2, ZOPLKD-a. Kako ova odredba modifikuje domen važenja načela legaliteta i dozvoljava javnom tužiocu da odluči, hoće li pokrenuti i voditi postupak samo protiv pravnog lica, Bajović se pita: "Zašto bi tužilac pokretao postupak samo protiv pravnog, svestan da je bez krivice odgovornog lica, nemoguće ustanoviti njegovu krivicu, a bez postojanja krivice, tj. subjektivnog odnosa prema učinjenom delu nema ni krivičnog dela?"²⁰ Odgovor na ovo pitanje leži u već pomenutoj mogućnosti utvrđivanja krivice odgovornog lica kao činjenice u postupku koji bi se vodio samo protiv pravnog lica.

Ono što je, međutim, suštinsko pitanje koje nameće član 35 ZOPLKD-a jeste: Da li se ovde radi o intenciji zakonodavca da ograniči važenje principa legaliteta u situaciji kada nije moguće pokrenuti i voditi postupak protiv pravnog i odgovornog lica istovremeno? Da li je zakonodavac želeo da prepusti javnom tužiocu mogućnost postupanja po načelu oportuniteta, ne ostavivši pritom nikakve kriterijume kojima bi se on rukovodio pri donošenju te odluke? Ukoliko je tako, opravdano bi smo se mogli zapitati, koliko je

²⁰ Bajović, V.(2010): 497.

kriminalno-politički opravdano pružanje šanse pravnim licima da izbegu gonjenje za kazneno delo, samo zato što je u konkretnom slučaju nemoguće sprovesti jedinstveni postupak. Takođe, teško je poverovati da bi se većina javnih tužilaca upustila u dokazvanje krivice pravnog, u situaciji kada se ne mogu osloniti na krivicu odgovornog lica.

Za razliku od pomenutih rešenja koja u našem pravu, javnom tužiocu ostavljaju potpunu slobodu pri donošenju odluke da li će pokrenuti i voditi postupak samo protiv pravnog lica, slična mogućnost koja postoji za javnog tužioca u pravu SAD, određena je konkretnim smernicama. Kriterijumi kojima se pri donošenju odluke da li će, osim protiv pravnog, pokrenuti i postupak protiv odgovornog lica dati su u dokumentu Ministarstva pravde nazvanom *Corporate Prosecution Principles*²¹. Ispravno zaključujući da pravna lica, u pogledu odgovornosti za krivična dela, zbog svoje artifičijelne prirode ne treba da budu u povlašćenom, ali ni u lošijem položaju od fizičkih lica, autori ovog dokumenta navode da pokretanje postupka protiv pravnog, nije zamena za postupak protiv odgovornog lica. Cilj ovih principa je pravljenje razlike između pravnih lica koja ranije nisu postupala protivno propisima i već su preduzela mere da preduprede takve situacije u budućnosti, u odnosu na kompanije kojima je prelazak sa druge strane zakona uobičajena praksa.²²

Nesumnjivo bi predviđanje sličnih kriterijuma, umesto postojeće neodređene formulacije ("može pokrenuti"), i u našem pravnom sistemu bilo od velike koristi.

Pored pomenute mogućnosti javnog tužioca da ne pokrene postupak protiv pravnog lica kada ga nije moguće voditi protiv odgovornog lica, postupanja po oportunitetu krivičnog gonjenja, moguće je i nezavisno od sudbine postupka prema odgovornom licu. Ova situacija posebno je regulisana u članu 45 ZOPLKD-a, koji predviđa "da za krivična dela za koja je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine javni tužilac

²¹ <http://www.justice.gov/opa/documents/corp-charging-guidelines.pdf>. 23.8.2011.

²² U skladu sa pomenutim dokumentom, tužilac treba da vodi računa o prirodi i težini dela, postojanju kriminalne kulture u okviru pravnog lica, eventualnom postojanju ranijih prestupa (kako iz oblasti kaznenog, tako i građanskog prava), spremnosti na saradnju sa istražnim organima, postojanju adekvatnog programa čiji je cilj da uskladi delovanje kompanije i zaposlenih sa zakonom, postojanju kolateralne štete u vidu disproporcionalne štete za sopstvenika pravnog lica i zaposlene čija pojedinačna krivica nije dokazana, i najzad, postojanju adekvatnih sredstava van krivičnog prava (npr. u domenu građanskog prava). Više o tome: Uropfsky, P. (2002) *Prosecuting Corporations: The Federal Principles and Corporate Compliance Programs*, *United States Attorneys ' bulletin*, 2: 21.

može odbaciti krivičnu prijavu protiv pravnog lica ako oceni da pokretanje krivičnog postupka ne bi bilo celishodno."

U stavu 2 ovog člana navedeni su uslovi koje javni tužilac treba da uzme u obzir prilikom donošenja odluke o krivičnoj prijavi. U skladu sa tim, krivična prijava može biti odbačena ukoliko postoje sledeće okolnosti:

- pravno lice je prijavilo krivično delo pre nego što je saznalo da su organi gonjenja otkrili da je delo učinjeno;
- pravno lice je sprečilo nastupanje štete ili je naknadilo štetu i otklonilo druge štetne posledice krivičnog dela;
- pravno lice je dobrovoljno vratilo imovinsku korist pribavljenu krivičnim delom;
- pravno lice nema imovine ili je pokrenut stečajni postupak protiv pravnog lica.

Postupanje po načelu oportuniteta predviđa i Zakon o prekršajima, koji u članu 4 kaže da, "sud može obustaviti postupak protiv učinioца prekršaja za koji je propisana novčana kazna, ako je on dobrovoljno posle izvršenja prekršaja a pre pokretanja prekršajnog postupka, otklonio protivpravno stanje ili nadoknadio štetu koju je izazvao prekršajem."

Specifično je da Zakon o privrednim prestupima ne reguliše mogućnost postupanja po principu oportuniteta niti upućuje na shodnu primenu odredaba ZKP-a. Ovo se pre može pripisati višegodišnjem očekivanju novog, skladnog i celovitog zakona koji bi regulisao materiju privrednih prestupa²³ (usled čega je postojeći menjan površno i nedovoljno), nego intenciji zakonodavca da isključi mogućnost postupanje po načelu oportuniteta u postupcima koji se protiv pravnih lica vode za privredne prestupe.

3.2.2. Krivična dela za koja se goni po predlogu oštećenog

Naše krivično pravo osim krivičnih dela za koja se goni po službenoj dužnosti i privatnoj tužbi, poznaje i kategoriju krivičnih dela za koja javni tužilac pokreće i vodi postupak po predlogu oštećenog. Sporno je, međutim da li predlog oštećenog da se pokrene krivični postupak protiv odgovornog, ostavlja prostora javnom tužiocu da pokrene postupak i protiv pravnog lica.

²³ Ili eventualnog ukidanja kategorije privrednih prestupa

Pokušaj da se razreši ova dilema je i odredba sadržana u članu 26 hrvatskog ZOPOK-a koja ovlašćuje javnog tužioca da pokrene postupak protiv pravnog lica zbog krivičnog dela za koje se goni po predlogu ako je oštećeni podneo predlog za gonjenje samo protiv odgovornog a ne i protiv pravnog lica. Ovakvo rešenje obesmišljava postojanje kategorije krivičnih dela za koja se goni po predlogu oštećenog, odnosno kako navodi Đurđević, "time je u navedenom slučaju ZOPOK vratio kaznena djela koja se gone po prijedlogu u nadležnost državnog odvjetnika".²⁴ Kriminalno-političko opravdanje ovog rešenja traži se u nastojanju da se pravno i odgovorno lice dovedu u jednak položaj pred zakonom. Kako Đurđević ispravno zapaža, zakonopisac je, predlažući ovo rešenje, "imao u vidu da oštećenici obično neće znati da mogu predložiti pokretanje kaznenog postupka i protiv pravne osobe".²⁵ Ne smemo, ipak, izgubiti iz vida činjenicu da se ovako postiže i suprotan efekat. Naime, postupak prema odgovornom licu će biti pokrenut samo u slučaju postojanja predloga oštećenog, dok je položaj pravnog lica znatno nepovoljniji jer se protiv njega može pokrenuti i voditi krivični postupak i bez postojanja predloga oštećenog.

3.2.3. Načelo *Ne bis in idem* u kaznenim postupcima protiv pravnih lica

Primenu principa *ne bis in idem* u postupcima koji se protiv pravnih lica vode za kaznena dela, treba sagledati iz više uglova jer se, osim uticaja pravnosnažne sudske odluke protiv pravnog ili odgovornog lica na mogućnost vođenja postupka protiv ovog drugog, ovde postavlja i pitanje odnosa sve tri vrste kaznenih postupaka.

Najpre, nesporno je da se pravnosnažno okončan postupak protiv pravnog ili odgovornog lica ne može ponovo voditi o istoj stvari protiv svakog od njih ponaosob. Pored toga, postavlja se pitanje, da li zabrana ponovnog vođenja postupka u istoj stvari važi u odnosu na pravno, kada je postupak okončan prema odgovornom licu i obratno? Ginter ²⁶ smatra da postojanje pravnosnažne odluke samo protiv pravnog ili odgovornog lica, ne može imati uticaja na mogućnost gonjenja onog drugog. On ističe da taj pristup treba zadržati čak i kada je odgovorno lice ujedno sopstvenik i jedini zaposleni u pravnom licu.

²⁴ Đurđević, Z. (2003) Kaznena odgovornost i kazneni postupak prema pravnim osobama u Republici Hrvatskoj, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 2:760.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Ginter, J. *Criminal Liability of Legal Persones in Estonia*, <http://www.juridicainternational.eu/criminal-liability-of-legal-persons-in-estonia>, 10.3. 2011.

Kao što je već pomenuto, najspornije pitanje vezano za važenje principa *ne bis in idem*, tiče se dejstva odluke kojom je pravnosnažno okončan jedan od tri vrste postupaka protiv pravnog i odgovornog lica, na mogućnost, da se u vezi istog događaja (iste stvari), pokrene i vodi neki od preostala dva postupka. Odgovor na ovo pitanje naizgled je jednostavan i zavisi od mogućnosti da jasno postavimo granicu između pojedinih vrsta kaznenih dela, odnosno da ispravno protumačimo pojam *idem*. U tom slučaju, krivično, kao najteže kazneno delo²⁷, konsumira privredne prestupe i prekršaje, pa postojanje pravnosnažno okončanog krivičnog postupka, predstavlja prepreku vođenju postupaka za druge dve kategorije kaznenih dela koji bi se ticali istog događaja. Ovo je eksplicitno predviđeno i u članu 8, stav 2, Zakona o prekršajima, koji kaže da se neće "kazniti za prekršaj lica koje je u krivičnom postupku ili u postupku za privredni prestup pravosnažno oglašeno krivim za delo koje ima i obeležja prekršaja."

Interesanto je i to, da se klasifikacija kaznenih dela koja se iskristalisala u praksi Evropskog suda za ljudska prava, značajno razlikuje od one koja je uspostavljena u unutrašnjem pravom poretku Republike Srbije. Iako ove sudske odluke ne obavezuju naše sudove, pomenute razlike mogu biti značajne ukoliko se naši građani, koji smatraju da je u postupcima protiv njih povređen princip *ne bis in idem*, budu obraćali Evropskom sudu za ljudska prava²⁸.

U tom smislu, značajno je shvatanje koje je ESLJP, u slučaju *Engeel* izneo još 1976. i kojim je postavio kriterijume prema kojima utvrđuje da li se u određenom slučaju radi o krivičnoj stvari. Kao primarni kriterijum za određenje "krivične optužbe", sud je uzeo klasifikaciju norme kojom je regulisano inkriminisano delo u unutrašnjem pravu konkretne države. Osim klasifikacije norme, relevantnim se smatraju, priroda inkriminisanog dela kao i vrsta i težina sankcije.²⁹ Jakšić³⁰ navodi da, "kod analize prirode inkriminisanog dela, Sud istražuje karakter i funkciju norme koju ova ima u nacionalnom zakonodavstvu, te naročito da li je njen karakter preventivni ili represivni." On naglašava da Sud *in abstracto* ceni svrhu i smisao pravne norme u nacionalnom pravu, a ne i karakter same inkriminisane radnje. Kada je u pitanju vrsta i težina kazne, isti

²⁷ Uprkos stavu koji se ustalio u našoj teoriji, a po kome se natežim kaznenim delima smatraju krivična dela, a nakon njih slede privredni prestupi i prekršaji, moguće je pronaći i (po nama neopravdano) shvatanje po kome su prekršaji teža kaznena dela od privrednih prestupa. Više o tome: Cvetković, M. (2011) Kažnjiva dela i načelo *ne bis in idem*, *Bilten VKS*, 2.

²⁸ U nastavku ESLJP

²⁹ ESLJP, *Engel*, presuda od 8.6.1976, Series, br. 22, br. 83 i dalje.

³⁰ Jakšić, A. (2006) *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 171.

autor navodi da se prvenstveno misli na dejstvo kazne na konkretnog učinioca." U tom smislu, ako je za inkriminisano delo zaprećena kazna zatvora, irelevantno je o kojoj vrsti postupka se radi. Od ovog sud odstupa samo kada kazna zatvora, po svom trajanju i načinu izvršenja, nema bitnog negativog dejstva na podnosioca predstavke.³¹

Jasno je da pomenuti kriterijumi brišu granice koje između pojedinih vrsta kaznenih dela postavlja naše zakonodavstvo. S tim u vezi, Cvetković³² ispravno zaključuje da bi ESLJP neke prekršaje a i pojedine privredne prestupe u našem pravnom sistemu, smatrao krivičnim delima, uzimajući u obzir vrlo visoke novčane kazne i ozbiljnost zaštitnih mera koje ih prate, kao i trajanje predviđenih kazni i mogućnost pretvaranja novčane u kaznu zatvora. Ovom shvatanju ide u prilog i dosadašnja praksa ESLJP koji je, u više navrata, zauzeo stav da se princip *ne bis in idem* u kontekstu Evropske konvencije o ljudskim pravima³³, mora tumačiti u smislu zabrane višestrukog progona, ukoliko dela proizilaze iz (suštinski) istih činjenica.³⁴ U skladu sa navedenim stavom ESLJP-a, pravnosnažno okončan prekršajni ili postupak za privredni prestup, mogao bi biti prepreka vođenju krivičnog postupka u istoj stvari.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Proces prilagođavanja mehanizama koji su primarno osmišljeni sa idejom što efikasnijeg i pravičnijeg sprovođenja kaznenih postupaka protiv fizičkih, činjenici da se oni sada mogu voditi i protiv pravnih lica, ne može biti ni jednostavan ni kratkoročan zadatak. S jedne strane, postavlja se zahtev za očuvanjem osnovnih postulata kaznenih procedura, dok se istovremeno teži ka ujednačavanju položaja lica protiv koga se pokreće i vodi postupak za kazneno delo, bilo ono fizičko ili pravno. Uspešan tok ove adaptacije ne zavisi samo od domišljatosti zakonodavca, već i od što iscrpnijih informacija koje, u prvim godinama primene novih zakonskih rešenja, treba da pruže predstavnici pravosuđa. Upravo taj segment je, kako nam do sada izgleda, ozbiljno zakazao.

³¹ *Ibidem*.

³² Cvetković, M. (2011):132.

³³ Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda "Sl. list SCG" - Međunarodni ugovori, br. 9/2003, 5/2005, 7/2005-ispravka i "Sl. glasniku RS" - Međunarodni ugovori br. 12/2010.

³⁴ Više o tome: ESLJP: *Maresti*, 25.6.2009.

LITERATURA

- (1) Bajović, V. (2010). Pravno lice kao okrivljeni u krivičnom postupku, *Pravo i privreda*, 4-6: 488-503.
- (2) Cvetković, M. (2011). Kažnjiva dela i načelo ne bis in idem, *Bilten VKS*, 2.
- (3) Đurđević, Z. (2003). Kaznena odgovornost i kazneni postupak prema pravnim osobama u Republici Hrvatskoj, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 2:719-770.
- (4) Đurđević, Z. (2005). *Komentar Zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela*, Zagreb.
- (5) ESLJP: *Engel*, 8.6.1976.
- (6) ESLJP: *Maresti*, 25.6.2009.
- (7) Galičić, D. (2010). Odgovornost pravnog lica za krivična djela- Pazvoj i stanje u svijetu, *Odgovornost pravnih lica za krivična djela - Povraćaj dobara*, Uprava za antikorupcijsku inicijativu, Podgorica, 23-31.
- (8) Ginter, J. *Criminal Liability of Legal Persones in Estonia*, <http://www.juridicainternational.eu/criminal-liability-of-legal-persons-in-estonia>, 10.3. 2011.
- (9) <http://www.justice.gov/opa/documents/corp-charging-guidelines.pdf>, 23.8.2011.
- (10) Jakšić, A. (2006). *Evropska konvencija o ljudskim pravima-komentar*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- (11) Recommendation R(88) 18, Council of Europe Committee of Ministres, Liability of Enterprises Having Legal Personality for Offences Committet in the Excercise of their Activities (Adopted by the Committee of Ministers on 20 October 1988at the 420th meeting of the Ministers' Deputies)
- (12) Stojanović, Z. (2010). Odgovornost pravnog lica za krivična djela- Pazvoj i stanje u svijetu, *Odgovornost pravnih lica za krivična djela - Povraćaj dobara*, Uprava za antikorupcijsku inicijativu, Podgorica, 9-21.
- (13) Uropfsky, P. (2002). Prosecuting Corporations: The Federal Principles and Corporate Compliance Programs, *United States Attorneys ' bulletin*, 2: 21.
- (14) Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, 98/06 .
- (15) Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela- zoplkd, *Sl. Glasnik RS*, br. 97/08.
- (16) Zakon o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela- ZOPOK, *NN*, 151/03, 110/07.
- (17) Zakon o prekršajima, *Sl. glasnik RS*, br. 101/2005, 116/2008 i 111/2009.

- (18) Zakon o privrednim prestupima, *Sl. list SFRJ*, br. 4/1977, 36/1977, 14/1985, 74/1987, 57/1989, 3/1990 i *Sl. list SRJ*, br. 27/1992, 24/1994, 28/1996 i 64/2001.
- (19) Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda "*Sl. list SCG*" - *Međunarodni ugovori*, br. 9/2003, 5/2005, 7/2005-ispravka i "*Sl. glasniku PS*" - *Međunarodni ugovori* br. 12/2010.
- (20) Zakonik o krivičnom postupku- ZKP, *Sl. list SRJ*, br. 70/01, 68/02, *Sl. glasnik RS*, br. 58/04,85/05, 115/05, 49/07, 20/09, 72/09 i 76/10.

PRINCIPLES OF PENAL PROCEDURES AGAINST LEGAL PERSONS

Artificial nature of legal person, requires that form and scope of fundamental principles of penal procedures, have to be adapted in unique proceedings against corporations and their employees. These modifications affect mostly prosecution principles. Accordingly, the author bases her article on that issue, considering the fact that legal system of Republic of Serbia has three categories of corporate liability. In which conditions the prosecutor can departure from unique procedure principle; Is there any possibility for penal liability of legal person in the situations when identity of natural person is unknown; How unique procedure principle affects the double jeopardy principle- are only a small part of issues that the author considering.

KEY WORDS: Legal person / criminal procedure / unique procedure principle